
ETNOLOŠKO ODJELJENJE ZEMALJSKOG MUZEJA BOSNE I HERCEGOVINE U SARAJEVU (1888. - 2012.)

IM 43 (1-4) 2012.
IZ MUZEJSKE TEORIJE I PRAKSE
MUSEUM THEORY AND PRACTICE

SVETLANA BAJIĆ □ Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Godine 2013. navršava se 125 godina od kada je Etnološko odjeljenje Zemaljskog muzeja BiH (dalje EOZM i ZMBiH) počelo svoju djelatnost u tek utemeljenome Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

U dugom neprekinutom povijesnom razdoblju rada, u različitim državnopravnim okvirima - austrougarskome, u prvoj i drugoj Jugoslaviji, u kataklizmičnim razdobljima Prvoga i Drugoga svjetskog rata i neviđene destrukcije s kraja prošlog stoljeća, u ovisnosti o brojnim činiteljima, permanentno su popunjavane i povećavane njegove muzejske zbirke. Muzejski je materijal dokumentiran, sređivan, obrađivan i prezentiran sukladno iskustvenim i razvojnim muzeološkim dostignućima utemeljenima na znanstvenoistraživačkom radu iz kojega su proistekli važni doprinosi etnološko-folklorističkoj znanosti. Tijekom proteklih desetljeća uspostavljena je plodonosna suradnja s brojnim kulturnim institucijama bivše Jugoslavije i inozemstva. Godine 1889. pokrenut je *Glasnik* Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, koji nije samo najstariji muzejski časopis ovih prostora nego je svojim sadržajnim godišnjim serijalima (do 1990-ih godina), objavljenim znanstvenim i stručnim prilogima neupitno slovio kao jedna od najvažnijih publikacija u Bosni i Hercegovini, a i na širem prostoru.

Stručnjaci i znanstvenici Etnološkog odjeljenja objavljivali su članke, studije i knjige unutar posebnih izdanja u Muzeju ili izvan njega te pisali brojne kataloge uz izložbe. Suradnici Odjeljenja preparatorsko-konzervatorske zaštite muzejskih predmeta i u pedagoško-obrazovnoj djelatnosti postizali su značajne rezultate. Osim svojih primarnih programskih opredjeljenja Etnološko je odjeljenje - posebice u drugoj polovici 20. st., zahvaljujući povećanim kadrovskim potencijalima, razgranalo svoje djelovanje i na područja folkloristike i muzeologije, i to u više smjerova: pomaganjem mnogim novoosnovanim muzejima diljem Bosne i Hercegovine (u Doboju, Mostaru, Bijeljini, Tuzli, Bihaću, Trebinju, Zenici, Travniku i dr.), spomen-kućama, etnološkim zbirkama u samostanima (Humac, Kraljeva Sutjeska, Kreševo, Fojnica, Visoko, Tolisa, Livno, Tomislavgrad), kulturno-umjetničkim društvima i dr. Velika se pozornost pridaje etnološkome dokumentarnom filmu, folklornim zapisima, kao i komunikaciji s javnošću (radio, tv, film),

organiziraju se seminari, radionice za njegovanje kulturnog naslijeđa, simpoziji, kongresi, koncerti i drugi oblici kulturnoga i umjetničkog sadržaja. Ta se djelatnost ostvaruje u sklopu dvaju odsjeka - Odsjeka za folklor, kasnije Odsjeka za duhovnu kulturu i Odsjeka za materijalnu kulturu, službe za dokumentaciju, preparatorsko-konzervatorske radionice te pedagoško-obrazovne djelatnosti Muzeja. Bogatstvom i vrijednostima zbirki, dostignućima stručne i znanstvene obrade materijala i predstavljanjem raznih oblika narodne kulture EOZMBiH (Etnološko odjeljenje Zemaljskog muzeja BiH) je u drugoj polovici 20. st. dosegnuo sam vrh razvijenosti srednjoeuropskih muzeja etnografskog sadržaja. Svestrano plodotvoran rad naprasno je prekinut neviđenom katastrofom (1992. - 1995.) potkraj prošlog stoljeća. EO kao dio ZMBiH-a ponovno je, kao i u nekim prijašnjim svojim razdobljima, o kojima će dalje biti riječi, podijelio tešku sudbinu Bosne i Hercegovine. To je vrijeme možda jedno od najtežih razdoblja rada po posljedicama i dimenzijama destrukcije, teškoća u održavanju postojećih fundusa, posebno trenutačnoj sveopćoj (financijskoj, kadrovskoj, istraživačkoj i izdavačkoj) besperspektivnosti krajnje dezolatno, alarmantno opasno. Radi bolje usporedbe prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Odjeljenja, ukratko se prisjetimo što je postavilo osnove i utrljalo puteve, zapravo stvorilo uvjete za konstituiranje, organiziranje i djelovanje Etnološkog odjeljenja unutar Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu.

Zbirke

Početak skupljanja i vrednovanja kulturnog naslijeđa u BiH datira još od daleke 1850. g., od ideja zagovornika osnivanja Bosanskog muzeja uglednog fratra Ivana Frane Jukića. Zbog bojazni da bosanske starine ne padnu u ruke *pohlepnih inostranaca*, on se obraća javnosti u svom časopisu *Bosanski prijatelj* riječima: *Ja sam od nekoliko godina počeo ovakve stvari sabirati, zato molim sve Bošnjake gdje što god, opaze, da otkupe na moje ime. Ako Bog da, s mojom zbirkom želim metnuti početak "Bosanskom muzeju".*

Od tih Jukićevih prvih zamisli trebalo je proći punih 38 godina, kada je dr. Čiro Truhelka nabavio prve etnografske predmete iz selâ i iz gradova utemeljivši time

sl.1. Fotografije izložaba koje su se održavale u razdoblju od 1913. - 1949.
Izvor: Fotodokumentacija Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine

zbirke EO-a. Počeo je prikupljati narodne nošnje. S tim ciljem organizirao je namjenska terenska istraživanja u srednjoj Bosni, južnoj Hercegovini te u travničkome, banjalučkome i mostarskom okrugu. Tako se njegovom zaslugom u zbirci EO-a našao vrlo lijep broj kompleta nošnji kako iz različitih krajeva BiH, tako i svih konfesija. Uz komplete nošnji nabavljani su i pojedinačni dijelovi koji danas čine impozantan fond na osnovi kojega se može proučavati kulturno-povijesni razvoj nošnji u BiH u 19. st. Samo četiri godine nakon osnivanja Muzeja Odjeljenje je posjedovalo zbirku od 75 kompleta nošnji i 50 kostima (dijelovi nošnji imućnih feudalaca i građana). Zbirka etnografskog materijala postupno se povećavala, pa se tada, osim nošnji, nabavlja i nakit kao proizvod nadaleko poznatih bosanskohercegovačkih obrtnika - *kujundžija*. Nabavljaju se proizvodi i drugih obrtnika: *kazandžija*, drvorezaca, *terzija* (krojača), *sarača* (remenara), kovača, *abadžija* (suknara) i drugih koji danas čine zbirku gradskog pokućstva i obrta.

Otkupljene su bogate zbirke oružja, umjetnički izrađenoga u upotrebi u nas za vrijeme osmanske uprave, rad domaćih i stranih obrtnika (puške, handžari, kubure, noževi, sablje i dr.). Od tekstilnih predmeta, osim nošnji, treba spomenuti i nabavu ćilima, posebno fragmente velikog perzijskog ćilima iz 1635. g. koji se sastoji od sedam dijelova i svjetski je raritet, ukrasnih ručnika i dr.

Osim navedenih predmeta, Truhelka je za Odjeljenje nabavio i bogato u drvu izrezbarene sobe iz Sarajeva, Jajca i Srebrenice, među kojima je najljepša ona iz

sarajevske Ruždije, zvana "šarena soba". Te se sobe i danas nalaze u Odjeljenju kao dio stalnog postava i svjedočanstvo su gradske arhitekture 19. st. u BiH. Osim otkupima na terenu, muzejske su zbirke obogaćivane darovima pojedinaca i ustanova. Na primjer, Zajedničko ministarstvo financija, nakon Peštanske izložbe (1895. g.) darovalo je Muzeju 400 predmeta, od toga je Truhelka za EO odvojio 164 predmeta tekstilne industrije i 54 komada oružja.

Provodeći odluku sa sjednice ZMBiH-a od 15. listopada 1910., Truhelka je organizirao i terenska istraživanja za nabavu predmeta iz susjednih balkanskih zemalja, tako da se broj predmeta u zbirkama povećavao etnografskim predmetima iz Bugarske, Albanije, Grčke i s Kosova.

Osim Truhelke, osoba značajna za popunjavanje fonda zbirki u tom prvom razdoblju razvoja Odjeljenja, od 1910. g., bio je Vejsil Ćurčić, koji je zaslužan za nabavu velike zbirke rezbarenih drvenih predmeta iz Donjeg Unca (preslice, vodjeri, čaše, ogledala, iglenice, praljače i dr.) i glinenih posuda iz Orubice na Savi.

Kada se Zemaljski muzej iz zgrade Penzionog fonda (današnji Trg fra Grga Martića kod katedrale) 4. listopada 1913. uselio u svoje raskošne zgrade, Odjeljenje za etnologiju smjestilo se u svoj današnji prostor s 4 131 predmetom i 127 kompleta nošnji. Odmah je započeto sustavno sređivanje zbirke predmeta, posebno tekstilne. Svi su predmeti uglavnom smješteni u metalne vitrine s ladicama, dok su gornji dijelovi vitrina služili za izlaganje.

sl.2. Fotografije nakita iz fundusa muzeja
Izvor: Fotodokumentacija Zemaljskog
muzeja Bosne i Hercegovine

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata fond predmeta nije se povećavao, a zbirke Odjeljenja sačuvane su u cjelini. Iako se za sadržaj zbirke u prvoj fazi razvoja Odjeljenja (za vrijeme austrougarske uprave) ne može reći da su ga nabavljali stručnjaci - etnolozi, mora se istaknuti da su svi predmeti koji su uvršteni u zbirke uglavnom reprezentativni. Strancima su dočaravali "egzotiku Bosne", a stvarno su ne samo obogaćivali fond, nego su odonda do danas bili osnova za proširivanje i kompletiranje zbirke, njihovo proučavanje i rasvjetljavanje kulturno-povijesnog naslijeđa svih naroda u BiH.

U međuratnom vremenu, tj. u prvoj Jugoslaviji (1918. - 1941.) Odjeljenje, kao i cijeli Muzej, stagnirali su kako zbog financijskih teškoća i slabe nabave etnografskih predmeta, tako i zbog nedostatka stručnog osoblja. Nositelji poslova u tom razdoblju bili su Vejsil Ćurčić, a od 1921. i Milan Karanović. Zahvaljujući kustosu Karanoviću, etnografske su zbirke popunjene s ukupno 418 novih predmeta (dječje igračke, *beške* (zipke), hodalice, dubak, zbirka gradskoga bošnjačkog veza i dr.) te dvjema kompletnim nošnjama iz Imljana.

Tijekom Drugoga svjetskog rata, prema inventarnim knjigama, upisano je samo 58 novih predmeta, a to razdoblje inače je karakteristično po naporima zaposlenika za fizičkim očuvanjem zbirke (izložbene su prostorije zaštićene drvenim konstrukcijama, a tekstilni su predmeti u sanducima preneseni u podrum).

Poratno vrijeme druge Jugoslavije (1945. - 1992.) karakterizira podatak da tek 60 godina nakon osnivanja Odjeljenja u Muzej dolaze prvi stručnjaci - etnolozi, koji kao primarni muzejski zadatak postavljaju otkup predmeta kojih nije bilo u zbirkama, a koji su činili materijalnu i duhovnu kulturu narodnog života. Otkup je bio osobito intenzivan od 1947. do 1957. g., kada

je običan velik dio BiH. Otkupljeno je mnogo predmeta za zbirke seoskog pokućstva, proizvodnog oruđa, poljoprivrednih sprava, oruđa za lov i ribolov, pomagala i sprava za proizvodnju tekstila, narodne nošnje i dr. Nakon spajanja Odjeljenja s Institutom za folklor 1958. g. napravljena je studiozna analiza zbirke kojom se stekla slika o prazninama pojedinih kolekcija. Njezini su rezultati poslužili za izradu prvoga strateškog plana otkupa Odjeljenja (popularno nazvanoga *Bijela knjiga BiH*) te se otada otkupljuju i predmeti vezani za narodne običaje, narodnu medicinu i vjerovanja, glazbeni instrumenti i dr. Osim prioritete nabave predmeta sa seoskih područja cijele BiH, treba naglasiti otkupe i u sklopu djelatnosti Muzeja. Velik broj predmeta dobiven je i darovima. Međutim, unatoč svim nastojanjima da se dođe do nekih deficitarnih predmeta prema regionalnome i nacionalnom kriteriju zbog jednostavnih i bizarnih razloga nije se u tome uspjelo jer su određeni krajevi zemlje bili opustošeni još tijekom Drugoga svjetskog rata (npr. istočna Bosna, Cazin, Kladaša i dr.).

Analogno predmetima koje su otkupljivali uglavnom stručnjaci iz Materijalnog odsjeka (samo dva iz Duhovnog), ostali stručnjaci iz Odsjeka za duhovnu kulturu skupljali su ili otkupljivali od pojedinaca zapise o narodnoj poeziji, prozi, glazbi, narodnoj medicini, etnogenezi i dr. Zapisi su skupljani ručno ili snimanjem na magnetofonsku vrpcu, i više imaju karakter arhivske nego muzeološke građe. Među tom građom o narodnim običajima ima 572 primjera, iz vjerovanja i narodne medicine 210 primjera, dok zapisa iz govornog folklor (poezije, proze, etnogeneze, sociologije sela) ima 16 120, a glazbenih je zapisa (s tekstom i plesom) 7 140. Magnoteka broji oko 100 vrpca sa zapisima.

sl.3. Zbirka čevkena

Zbirke, razvrstane prema vrstama materijala i tematskom sadržaju (gospodarstvo, seosko i gradsko pukuštvo, gradska i seoska nošnja, pojedinačni dijelovi nošnje, obrti, nakit, glazbeni instrumenti, makete, običaji i vjerovanja, narodna medicina, dječje igračke, uzorci veza, oružje, pribor za pušenje i dr.), u sklopu kojih je primijenjen sustav regionalne sistematizacije, a u ponekih i tipološke ili nacionalne (nošnje) do 1992. g. narasle su do 15 599 predmeta. Tom broju treba dodati ilustrativni materijal (negative, foto-ploče, fotografije, slike, crteže), arhivsku građu i druge vrste dokumentacijskog materijala, koji je ponovno, drugi put u istom stoljeću, bio izložen ratnoj opasnosti od fizičkog oštećenja i uništenja. Stoga su od sredine lipnja 1992. g. poduzete hitne mjere spašavanja najvrednijih predmeta, koji su premješteni u trezor banke, a ostale zbirke sa svih izložbi (koje su demontirane) više su puta tijekom rata preseljavane, uz strogu evidenciju s popisima, u sigurnije prostore Muzeja. Gotovo se istodobno radilo i na zaštiti materijala, istina, u otežanim uvjetima i bez odgovarajuće ambalaže i potrebnih sredstava. Možda je suviše naglašavati, ali sve su aktivnosti obavljane u apsolutno neciviliziranim uvjetima života, s desetkovanim osobljem koje je u opkoljenom gradu, zajedno sa svim stanovnicima, bilo svakodnevno izloženo životnim opasnostima. Svojevrsnom "ruskom ruletu" nadomak linije razdvajanja dvaju frontova.

Nakon rata, u postdejtonskom razdoblju, Odjeljenje nije nikada dobilo namjenska sredstva za otkup predmeta, pa nije ni izrađivalo plan otkupa. I dok su tijekom rata i neposredno nakon njega, a često i sada, mnogi građani nudili svoje predmete (često i deficitarne u našim zbirkama) na otkup, mnogi od njih završili su u rukama stranaca, isto kao i u prvoj polovici 19. st. Naše

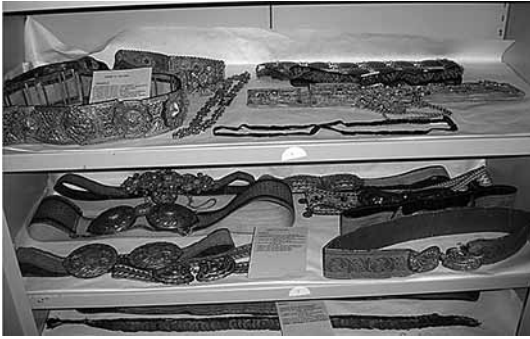
su zbirke u 20-godišnjem razdoblju popunjene sa samo 1 000 predmeta, od čega su 92 predmeta dobivena kao dar. Zbirka etnografskih predmeta danas sadržava 18 060 predmeta i 298 kompleta nošnji.

Izložbe

Prvi stalni izložbeni postav otvoren je 1888. g. u zgradi tadašnjega Penzionog fonda. Njegovim otvorenjem promoviran je rad Muzeja, što je izazvalo veliko zanimanje i privuklo pozornost javnosti iz BiH i sa širih južnoslavenskih prostora. Ubrzo nakon te izložbe obogaćene su zbirke omogućile sudjelovanje na izložbama u inozemstvu, koje su se nizale iz godine u godinu. U Beču je 1891. organizirana velika izložba narodnih nošnji, s katalogom posebno tiskanim za BiH; u ljeto iste godine Odjeljenje ponovno sudjeluje s nošnjama i odgovarajućim pokuštvo na izložbama u Zagrebu i Temišvaru; 1896. na milenijskoj izložbi u Budimpešti; 1897. na svjetskoj izložbi u Briselu, a 1898. na Jubilarnoj izložbi u Beču. Najveći je uspjeh postignut na izložbi u Parizu 1900. g., gdje je Bosanski paviljon proglašen jednim od najljepših. I 1910. g. na *Lovačkoj izložbi* u Beču također je bilo naših predmeta.

Sve su izložbe imale višestruko značenje: svaka je podrazumijevala nova istraživanja i nabavu predmeta, a njihovi su postavi bili koncipirani u duhu tadašnjih težnji za afirmacijom nacionalnih i kulturnih vrijednosti.

Nakon završetka nove zgrade za Etnološko odjeljenje u sklopu kompleksa muzejskih zgrada 4. listopada 1913. g. otvoren je prvi stalni izložbeni postav. Predmeti su postavljeni prema tadašnjim najsuvremenijim muzeološkim načelima u nas i u svijetu. Nastojalo se reprezentativno, atraktivno, gotovo blještavo tipološki

sl.4 Zbirka pojaseva

sl.5. Zbirka pojaseva

sl.6. Zbirka čilima

sl.7. Zbirka ječermi

izložiti što više predmeta (kao sistematske zbirke). Na katu zgrade bile su smještene originalne sobe bogato rezbarene u drvu (njih osam, s lutkama u nošnjama raspoređenim prema zemljopisnim cjelinama, i to svih nacionalnosti (ukupno 38 muških i 42 ženske lutke). U posebnoj sobi bile su nošnje iz Albanije, Grčke i Bugarske.

U prizemlju lijevo, u dvorani su uglavnom predstavljene tekstilni predmeti iz sela i grada, a u desnoj su izloženi obrtnički proizvodi.

Te se izložbe nisu mijenjale do 1949. g. Izložba na katu, sada pod nazivom *Život i kultura gradskog stanovništva u BiH u 19. stoljeću*, u poratnom je razdoblju (1949. - 1992.) doživjela više dopuna u smislu osvježanja ljepšim primjercima nošnji i pokućstva, posljednji put u postdejtonskom razdoblju (1998. g.), kada je izložba ponovno otvorena. Ali ideja Huseina Karišika, preparatora Odjeljenja, iz 1940. g. o prikazu momenata iz gradskoga (mahom bošnjačkog) života ostala je ista. Prva poratna stalna izložba nakon 1945. g. postavljena je također u prizemlju Odjeljenja godinu dana nakon dolaska prvih stručnjaka - etnologa, odnosno nakon nabave određenog broja potpuno novih predmeta, posebno oruđa za proizvodnju. U jednoj dvorani u prizemlju otvorena je izložba *Seoski život u BiH* koja je ilustrirala tradicionalni narodni život na selu u njegovim različitim oblicima, ponajprije u njegovu gospodarsko-ekonomskom obliku, kao i u kulturno-umjetničkom stvaralaštvu. U drugoj izložbenoj dvorani predstavljani su *Umjetnički zanati u BiH*, sva njihova brojnost, raznovrsnost i bogatstvo umjetničkog izražavanja kao jedno od glavnih obilježja gospodarskog života naše zemlje, osobito razvijeno za vrijeme osmanske uprave.

Tim postavima započelo je novo razdoblje izlaganja predmeta, pri kojemu se prije svakog novog postava studijski obrađivao etnološki problem, a zatim predlagala koncepcija prikaza. Kako je izbor predmeta poseban stručni zadatak jer se polazi od činjenice da iz dokumentarne vrijednosti proistječu asocijacije kojima se tematske cjeline pretvaraju u edukativne sadržaje, te su izložbe stalno dopunjavane legendama na francuskom i njemačkom jeziku, velikom kartom BiH s glavnim tipovima i varijantama narodnih nošnji s cijelog državnog područja, alatima za izradu predmeta i dr.

Zastarijevanjem te izložbene koncepcije stručnjaci (od 1971. g.) rade na pripremi novog stalnog postava (drugoga po redu), koji je trebao mnogo detaljnije prikazati tradicijski život i kulturu našeg sela predstavljajući, naglašavam, također, sve nacionalnosti u BiH s njihovim specifičnostima, kao i zajedničkim karakteristikama na cjelokupnom području zemlje.

Idejna koncepcija izložbe zasnovana na etničko-regionalnom načelu, u sklopu koje su obuhvaćeni i Bošnjaci i Srbi i Hrvati, i to u dinarskoj, posavskoj i srednjoistočnobosanskoj zoni, prezentirala je njihove glavne odlike, specifičnosti, kao i zajednička obilježja izražena u materijalnoj i duhovnoj kulturi. Za tako zamišljenu izložbu sada je bilo već dovoljno predmeta, na njoj je radio veći broj stručnjaka, a bilo je i dovoljno materijalnih sredstava koja su omogućila adaptaciju postojećeg prostora, kao i suvremenu tehničku opremu za postavljanje izložbe. Izložba *Seoska kultura u BiH* otvorena je 1974. g. S vremenom je dopunjavana i muzeološki osuvremenjivana, a demontirana je 1992. g. zbog rata. Svi su eksponati sačuvani, ali su fotografije uništene, a kompletan je izložbeni prostor devastiran

jer je zgrada Odjeljenja, kako je već spomenuto, bila na prvoj liniji razgraničenja.

Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma (jesen 1995.), dok su predmeti još bili u neadekvatnim prostorima (podrumima) počelo se razmišljati o novom postavu. U lipnju 1996. g. u manjem dijelu oštećene dvorane postavljena je manja tematska izložba *Bjelašnica*, koja je tu ostala do sanacije Odjeljenja.

Osim stalnih izložbi, stručnjaci Odjeljenja su od 1945. do 1992. g. ostvarili velik broj povremenih tematskih izložbi koje se mogu kategorizirati kao studijske, znanstveno-popularne i vizualno-reprezentativne, od kojih velik broj ima edukativnu namjenu i usmjeren je prema užoj stručnoj i kulturnoj javnosti. Kao rezultat suradnje realiziran je, također, znatan broj izložbi s muzejima iz bivše Jugoslavije (iz Zagreba, Ljubljane, Maribora, Beograda, Skoplja).

Vrijedne su i izložbe koje su organizirane u mnogim europskim gradovima i SAD-u, za koje su naši stručnjaci izdvajali predmete prema zadanim temama.

Izložba *Vez i nakit BiH*, namijenjena isključivo inozemnoj publici, gostovala je od 1973. g. u više europskih država (Belgiji, Holandiji, Danskoj, Engleskoj, Francuskoj, bivšem Sovjetskom Savezu), a gostovala je i u Puli i Beogradu 1980. g. za vrijeme zasjedanja Generalne skupštine UNESCO-a.

Kako Muzej nije imao prostor za primanje izložbi iz drugih muzeja bivše Jugoslavije i iz inozemstva, mnoge izložbe razmjenom gostovale su u drugim prostorima u Sarajevu, a djelatnici Odjeljenja bili su organizatori. Osim izlaganja u matičnoj kući, u razdoblju od 1995. do danas izložbe su često zbog nemogućnosti korištenja naših prostora gostovale i u drugim prostorima u gradu.

Na međunarodnoj razini važno je bilo sudjelovanje našeg Odjeljenja na svjetskoj izložbi Expo-98, u Portugalu te 1999. i 2001. u sedam gradova u Švedskoj, u organizaciji *Kulturno naslijeđe bez granica* s izložbom *Bosna - islamska kultura u Europi*. Ista je izložba gostovala i u Norveškoj (od 2001. do 2003. g. u tri grada). Od 2003. do 2004. u više gradova bivše Jugoslavije, u Austriji, Turskoj i Maleziji gostovala je izložba *Stari most u Mostaru*. U istom razdoblju Odjeljenje je u sklopu suradnje prihvatilo nekoliko izložbi iz inozemstva (iz Švedske, Srbije, Crne Gore itd.). Najveći broj izložbi Odjeljenja, od one prve u Penzionom fondu (1888. g.), pa do svih realiziranih do 1992. godine (*Iz vremena naših predaka; Nit pucaju puške nit topovi, samo sjajne sjevaju čorde; Život i kultura stanovništva na planini Bjelašnici; Etnološke scene na fotografijama Franje Topića; Sarajevo između dvije carevine; Milan Karanović - Život i rad; Tradicionalni ribolov u Bosni i Hercegovini; U svijetu igre; Sviram kako pjesma kazuje; Darovani predmeti porodice Ceković; Dani krompira i luka; Bosanskohercegovački ćilimi iz zbirke Zemaljskog muzeja BiH; Koja je moja košulja; Budni snovi; Dr. Ćiro Truhelka - U spomen na*

jednog pionira, pa do ove današnje - *Izložbena djelatnost Odjeljenja za etnologiju 1992. - 2012.*), bio je u uvjetovan, prije svega, izborom predmeta, njihovom kvalitetom, prezentacijom, ali i dostignućima etnologije i muzeologije, općim društvenim i kulturnim prilikama, brojem zaposlenih stručnjaka, kao i prostornim i materijalnim mogućnostima. Iza mnogih nije ostalo nikakva pisanog traga u obliku kataloga, ali je putem njih javnost upoznala obilježja materijalnoga i duhovnog stvaralaštva, odnosno bosanskohercegovačkim identitet.

Prvi katalog neke izložbe Odjeljenja, onaj objavljen uz izložbu *Vođa kroz etnografski muzej* autora M. Karanovića, izašao je 27 godina nakon postavljanja stalnih izložbi u Odjeljenju. Nakon 1945. g. izašla su četiri kataloga: 1963., 1970., 1979. i, posljednji, 1984. g. U postdejtonskom razdoblju, 1998. g., prilikom dovršenja stalnoga izložbenog postava na katu, izrađen je flajer na bosanskome i engleskom jeziku te vodič 2008. g.

Preparatorsko-konzervatorska radionica

Preduvjeti da se u tako aktivnoj izložbenoj djelatnosti Muzeja i Odjeljenja obrade razni oblici narodnog života i umjetnosti nisu bile samo bogate zbirke raznovrsnih etnografskih predmeta i znanstvenoistraživački rad koji je prethodio njihovoj realizaciji nego i stalna briga na području preparatorsko-konzervatorske obrade bukvalno svakog predmeta. Iako se zaštititi etnografskih predmeta i u ranijim razdobljima razvoja Muzeja pridavala određena pozornost, ozbiljniji pristupi u prezentiranoj zaštiti počinju tek uoči Drugoga svjetskog rata, a puni zamah dobivaju tijekom druge polovice 20. st. Prvi preparator Tom Grossman izradio je vrlo precizne mehaničke modele vareškog *majdana* (rudnika), stolačkih stupa za valjanje *čebadi* (deka) i visočke *tabhane* (štavionica kože) koji su i danas izloženi u predvorju prizemlja. Prva preparatorska radionica (jedna soba) utemeljena je 1937. g. u podrumu Etnološkog odjeljenja gdje je otprije bio smješten i sanduk za dezinfekciju. Sav rad oko prepariranja i konzerviranja predmeta do tada je obavljan u radionici Arheološkog odjeljenja.

Ubrzo nakon završetka Drugoga svjetskog rata osnivaju se dvije radionice (za tekstil te za drvo, metal i druge materijale).

Napredovanje u zaštiti muzejskog materijala nastavljeno je kada je upotpunjen novi stručni tim, osposobljen ne samo za preventivnu zaštitu nego i za poslove konzervacije. Nakon završetka višemjesečnih preparatorskih tečajeva i studijskih boravaka u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu, susreti preparatora pri postavljanju mnogobrojnih izložbi bili su prilika za razmjenu iskustava i publikacija. Na studijske boravke u preparatorsko-konzervatorsku radionicu Odjeljenja dolazile su ne samo kolege iz svih muzeja iz BiH (iz Banje Luke, Tuzle, Mostara, Doboja i dr.) nego i iz drugih centara (npr. iz Splita), a gotovo

nijedan muzej ili samostan u Republici BiH nije postavio izložbu u kojoj nisu sudjelovali naši stručnjaci, kao što nijedna izložba u Odjeljenju, bilo stalna ili povremena, počevši od njezine pripreme (čišćenja, konzervacije i restauracije) pa do postava, nije prošla bez njihova angažmana. Uključivali su se kao pomoć nakon katastrofalnog potresa u Banjoj Luci. Iz *Muzeja Bosanske krajine* (1969.) preparatori su prihvatili, smjestili i zaštitili sve predmete.

Zahvaljujući ponajprije donacijama norveških, švicarskih, a zatim francuskih i švedskih institucija, Odjeljenje je prvi put nakon više od jednog stoljeća dobilo suvremenu preparatorsko-konzervatorsku radionicu. Studijskim boravcima stručnjaka preparatorsko-konzervatorske radionice u Švedskoj, Norveškoj, Hrvatskoj i Austriji, prisustvovanjem seminarima o zaštiti, konzervaciji i restauraciji povijesnog materijala u Sarajevu, u organizaciji BHHR-a, Muzeja Ars Evi, usavršavanjem u sklopu postdiplomskih studija te izuzetnom posvećenosti poslu postignuto je njihovo osobno napredovanje kao stručnjaka, ne samo u preventivnoj zaštiti muzejskog materijala, poslovima konzervacije, restauracije, rekonstrukcije predmeta, nego i u podizanju razine toga važnog segmenta muzeološke aktivnosti *Etnološkog odjeljenja* - muzeja u struci, u cjelini.

Dokumentacija

Nakon uspostave prve knjige inventara (14. ožujka 1913.) na njemačkom jeziku, koja je sadržavala osnovne podatke o svakom predmetu s njegovim kraćim opisom, ubrzo je odlučeno da se inventarne knjige prepisuju i na naš jezik. Osim tih knjiga, nije vođena nikakva druga evidencija predmeta i tek je u međuratnom razdoblju (1918. - 1941.) ustanovljena fototeka etnografskih snimaka s terena.

Od 1972. g. u Odjeljenju se osniva služba za dokumentaciju i otada ona postaje stjecište svih dokumenata vezanih za obradu predmeta. Sveobuhvatno se uspostavlja sustav inventara i kartoteka, redosljed kreiranja i obrade predmeta - od ulaska predmeta u Muzej do smještaja u zbirke, izrađuju se odjelne i priručne kartoteke predmeta i zapisa, radi se kompletna evidencija fototeke, kao i transkribiranje zapisa s magnetofonskih vrpca, obrada filmskog materijala, uspostavlja se audiovizualna dokumentacija i dr. Tim se načinom obrađuju ne samo novonabavljeni predmeti već i stari fond predmeta koji je do 1988. g., tj. u 100-godišnjoj praksi Muzeja, reinventarizacijom u 90%-tnom opsegu *preveden* u novi sustav. U postdejtonskom razdoblju intenzivno se radi na reviziji kompletne dokumentacije, uvođenju kompjutorskih podataka i fotografiranju svih predmeta, posebno nakon povratka dokumentarista sa studijskog boravka u Zagrebu.

sl.8. Zbirka đulevdana, hamam tasova i kutija

© Sve fotografije dio su fotodokumentacije Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Znanstvenoistraživačka djelatnost

Austrougarska vlast u BiH činila je određene napore usmjerene na proučavanje elemenata narodnog života. Kakva-takva manja (selo-grad) ili veća (regija, oblast, rjeđe BiH kao cjelina) etnološka istraživanja, kao i procesi koji su se započinjali i trajali različitim intenzitetom u svim konfesionalnim sredinama, s vremenom su dobivali sve naglašenije nacionalne konotacije. Spomenuti procesi *dugog trajanja* bili su glavni razlog što kompetentni organi (vlada, ministarstva) ili ličnosti, prije svih B. Kalaj, nisu za njih iskazivali veće zanimanje. Situacija se nije *bitno* promijenila osnivanjem EO unutar Zemaljskog muzeja, Balkanološkog instituta (1905.) i pojave *Glasnika*. Ni novonabavljeni eksponati ni objavljeni radovi nisu mogli javnosti pružiti vjernu sliku etničkih i nacionalnih odnosa. Uz respektabilna imena Kalajevih stručnjaka (Truhelke, Hörmanna, Kube, Leopolda) trebalo se pojaviti niz prvih etnografa i folklorista poput Ćurčića, Ljubušaka, Lileka, Grđića (koji su organizirano počeli publicirati građu o narodnom životu i kulturi i koji su prepoznavali i istraživali život i etnološke karakteristike Bosanaca i Hercegovaca. Do kraja tog razdoblja rad na prikupljanju građe i proučavanju etnološke prošlosti obavljao se posredno i neposredno pod patronatom Beograda, Zagreba (Cvijičeve antropogeografske škole, odnosno *Osnova za istraživanje narodne kulture* Antuna Radića) i Beča. Od 1918. do 1945. etnološko djelovanje u Zemaljskom muzeju uglavnom stagnira, a ni djelatnost pojedinaca amatera ne daje rezultate.

Nakon Drugoga svjetskog rata, s dolaskom prvih školovanih stručnjaka u Odjeljenje, stvorili su se uvjeti za daljnji razvoj i napredak etnološkog rada u BiH. Osim *individualnih* istraživanja monotematskog karaktera, kao i proučavanja više oblika narodne kulture koja je stalni oblik znanstvenoistraživačkog rada, od 1958. g., nakon pripajanja Instituta za folklor Odjeljenju za etnologiju, uvodi se *timski rad* za kompleksno proučavanje pojedinih područja u BiH. Rezultat tih ekipnih etnološko-folklorističkih istraživanja pojedinih geografsko-etnografskih cjelina jest činjenica da je do danas objavljeno ukupno devet monografija.

Dosadašnjim proučavanjima pretežito je ispitivana tradicijska kultura, nešto manje suvremena, dok su proučavanja urbanih zajednica malobrojna. Zato je 1985. g. Odjeljenje počelo rezimirati dotadašnji

znanstvenoistraživački rad na području etnologije i folkloristike u BiH, pa je s vanjskim suradnicima izrađen perspektivni plan do 2000. g. Osim tradicionalnoga, trebalo je proučavati, potpunije nego do tada, i suvremenu kulturu, s tim da se prate njezine promjene, tj. da urbana kultura bude ravnopravno istraživana uz ruralnu. Prva faza realizacije novih projekata (o *seoskim stambenim zgradama i kulturi stanovanja u BiH*; *proučavanju savremenih uticaja društveno-ekonomskih promjena na selu u BiH*; *tradicijskoj seoskoj nošnji u Hercegovini*; *narodnim instrumentima i instrumentalnoj svirci u muzičkoj tradiciji BiH*; *procesima etničke konsolidacije Muslimana BiH*) započinje 1987. g. i traje do 1991. g. Samo tri projekta - *Historijska narodna predanja u BiH*, *Muslimanska epika* i *Seoske stambene zgrade i kultura stanovanja u BiH* ugledali su svjetlost dana kao posebne studije.

U izradi većine spomenutih monografija nositelji poslova bili su kustosi-istraživačkih odjela i kustosi zavičajnih muzeja u BiH (iz Banje Luke, Zenice, Tuzle, Livna, Mostara i dr.), na čijem su području provedena proučavanja, kao i suradnici srodnih znanstvenih disciplina iz Sarajeva.

Među rezultatima individualnih istraživanja od 1945. g. velik je broj radova objavljen (građa, sinteza, studija) u *Glasniku* i drugim izdanjima.

Iako je u našem okruženju bilo inicijativa još tijekom ratnih zbivanja (1992. - 1995.), da se nastave terenskoistraživački radovi u Sarajevu (praćenje suvremenih promjena, migracija, znakova smrti i dr.), kasnije u Visokom, gdje su se provodila istraživanja u međuratnom razdoblju, o *miješanim* (uvjetno) brakovima i dr., rezultata zbog nerazumijevanja zajednice nije bilo. Realizirana su četiri projekta: *Etnološko-folkloristička istraživanja Kraljeve Sutjeske i okoline*; *Etnološko-folkloristička istraživanja Prusca*; *Promjene u kulturi stanovanja izbjeglog i raseljenog stanovništva Srebrenice na primjeru sarajevskih naselja Vogošća i Osjek* i *Žene etnolozi sa ženama nosiocima tradicije* (na primjeru Konjica), ali više kao rekognosciranje terena.

U postdejtonskom razdoblju objavljeni su rezultati znanstvenog rada pojedinaca u sklopu posebnih izdanja, a odnose se na nošnju (nošnja na Bjelašnici, u Sarajevskom polju, Sanici); kulturu stanovanja i graditeljstvo (*Tragovi ramskog graditeljstva, Bosanske brvnare, Sjećanje na korijene*), tekstilno rukotvorstvo (*Tekstilne rukotvorine Hrvata u Rami*), zatim znanstveni radovi o bošnjačkoj kulturi koji se mogu visoko vrednovati: *Usmena proza Bošnjaka*; *Jednom bio car - antologija bošnjačkih bajki sa studijom*; *Antologija bošnjačkih usmenih priča*; *Zbornik usmenih Bošnjačkih predanja*; *Usmena epika Bošnjaka*; *Narodne pjesme Bošnjaka u BiH*; *Studija o Antunu Hangiju* i dr. i monografije *Iliđa*; *Šipovo*; *Svrzina kuća*; *Pozdrav iz Sarajeva*; *Svjetlost Europe u Bosni i Hercegovini*; *Visoko* te prilog o nošnji u Berg Enciklopediji.

Navođenjem objavljenih rezultata proučavanja u posljednjem desetljeću djelovanja EO-a zašli smo i na područje izdavačke djelatnosti, koja je najuže povezana sa svim vrstama stručnoga i znanstvenoistraživačkog rada. Upravo se 2012. g. navršava 123 godine od objavljivanja prvog *Glasnika*, u tri oblika; u poslijeratnom razdoblju izašlo je 47 svezaka. Od tada, dakle u posljednjih 20 godina, izašla su samo tri *Glasnika* (zajednički svezak za sva tri odjela Muzeja, pripremljen 1993., objavljen 1996. g.), 2000. g. tiskan je posebni etnološki svezak, a 2004. reprint sveska iz 1991. g. koji je izgorio u tiskari.

Među zamjetnim brojem izuzetno kvalitetnih stručnih i znanstvenih priloga objavljenih do 1990. g. *Glasnik* je nezaobilazan izvor znanja o bogatstvu materijalne i duhovne kulture na području cijele BiH i svih njezinih naroda.

Osim GZM-a, 1893. g. u Beču su počela izlaziti *Naučna saopštenja iz BiH*, na njemačkom jeziku, kojima je cilj bio da upoznati svjetsku javnost s rezultatima istraživanja Zemaljskog muzeja, pa i našeg Odjeljenja. Taj je časopis prestao izlaziti 1916. g. U poslijeratnom razdoblju izašla su tri broja, kao posebna izdanja Muzeja, a broj iz 1971. bio je posvećen samo etnologiji. Godine 2000. izašao je jedan svezak za sva tri odjela Muzeja, koji je preveden na engleski jezik.

Rezultati istraživanja Instituta za folklor objavljeni su u tri broja *Biltena*.

Usporedno s već navedenim ostvarenjima Odjeljenja, u drugoj polovici 20. st., osnivanjem Pedagoške službe, Muzej nastoji proširiti i upotpuniti svoje djelovanje uspostavljanjem bližih veza sa školsko-obrazovnom populacijom i širom javnošću, i to tumačenjem izložbi, održavanjem *Nedjelje Muzeja*, iniciranim od UNESCO-a, predavanjima s područja znanstvenih disciplina koje se proučavaju u Muzeju održavanima u muzejskim prostorima i izvan njih; satovima muzeologije, preparatorskim tečajevima, organiziranjem godišnjih natjecateljskih školskih izložbi iz cijele BiH pod nazivom *Kulturna baština zavičaja* itd.

Nakon 1996. g. ta aktivnost dobiva širi sadržaj, posebno nakon održanoga okruglog stola *Ka modernizaciji Zemaljskog muzeja* (2000.), kongresa *Katastrofe i zaštita od katastrofa u muzejima*, u organizaciji Landmuseum Jahaneum iz Innsbrucka, i seminara održanoga 2004. g. u organizaciji *Kulturnog naslijeđa bez granica* iz Švedske te simpozija *Susret etnologije i muzeja*, kao i niza radionica s područja muzeologije, izložbene djelatnosti i konzervacije.

Posljednjih deset godina u organizaciji Federalnog ministarstva kulture i sporta održano je niz znanstvenih savjetovanja u sklopu manifestacije *Dani evropskog naslijeđa*, u radu kojih su sudjelovali stručnjaci Odjeljenja za etnologiju različitog profila. Također, naši su stručnjaci sudjelovali u radu znanstvenih skupova, seminara i radionica u Austriji, Švedskoj, Norveškoj, Grčkoj, Albaniji,

Srbiji, Kosovu, Makedoniji, Crnoj Gori, Velikoj Britaniji, Češkoj itd.

Danas (2013. g.) u Odjeljenju za etnologiju zaposleni su dr. Aiša Softić, znanstvena savjetnica; Marica Filipović, muzejska savjetnica; mr. Lebib Džeko, muzejska savjetnica; Bajić Svetlana, muzejska savjetnica; Ernis Šljivo, kustos; Samir Avdić, kustos; mr. Nirha Efendić, znanstveni suradnik; Merdina Tekić, viša dokumentaristica; mr. Azra Bečević-Šarenkapa, viša konzervatorica; Damir Lazzari, viši preparator i Rasema Šalaka, manipulantica.

Ovaj je prilog, prema skromnom mišljenju autora, artikuliran na temeljima 125-godišnjeg iskustva generacija etnologa, a sadržava elemente vizije suvremene etnologije - specifične muzejske discipline koja bi u suvremenim uvjetima trebala i dalje vidljivo i sugestivno *govoriti* o materijalnim i duhovnim obilježjima našeg podneblja, identitetu ljudi koji unutar njega žive, bez obzira na to jesu li *vjernici* ili ateisti, klanjaju li se, krste ili križaju, jesu li politički angažirani ili nisu, da i dalje, ovisno o očito limitirajućim mogućnostima pridonose novim znanjima o kulturnom naslijeđu, svim onim specifičnostima, uostalom, svemu što je utkano u biće, kako pojedinačno, tako i nacionalno.

Nažalost, 4. listopada 2012. g., točno nakon 124 godine rada, Zemaljski muzej BiH zatvorio je svoja vrata zbog neriješenog statusa i zbog teškoga materijalnog stanja. Zaposlenici Muzeja, njih 65, zbog neodgovornosti vlasti na svim razinama, ostali su, bukvalno rečeno, na ulici, bez osobnog dohotka (13 mjeseci), zdravstvene zaštite i mirovinskog osiguranja. Ustanova iza koje su tri rata, cijelo je stoljeće nabavljala i brinula se o četiri milijuna eksponata s područja arheologije, etnologije i prirodnih znanosti te o više od 250 000 znanstvenih publikacija. Zahvaljujući stručnosti, profesionalizmu i odgovornosti suradnika, ta je ustanova generacijama doživljavala uspone (proživljavajući i poneki pad) na području znanstvenoistraživačkoga, muzeološkoga i pedagoškoga rada te postala *usamljenik* na *Marijin dvoru* u Sarajevu.

LITERATURA

1. Filipović, S. Milenko, Etnološki (etnografski) rad u BiH // *Pregled*, 10, Sarajevo, 1955.
2. Filipović, S. Milenko, Savremena etnologija ili etnografija, *Pregled*, 3-4, Sarajevo, 1956.
3. Filipović-Fabijanić, Radmila. *Kratak pregled i karakteristike etnološkog rada u BiH u vremenu 1945.-1969.* // Radovi I, Zenica, 1970.
4. Beljkašić-Hadžidedić, Ljiljana, *Razvojne tendencije u etnologiji u SR BiH u periodu izgradnje socijalističkog društvenog uređenja u Jugoslaviji* // Zbornik 1. kongresa

jugoslavenskih etnologa i folklorista, Rogaška Slatina, 1983.

5. Kajmaković-Denana Buturović, Radmila, *Osnovni pravci etnoloških istraživanja u BiH* // Zbornik referata Međunarodnog simpozija *BiH u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u Jugoistočnoj Evropi*, Sarajevo, 1988.

6. *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888. - 1988.*, Sarajevo, 1988.

7. Više autora: Vljako Palavestra, *Naučni doprinos Zemaljskog muzeja na polju etnologije (1888. - 1945.)*; Denana Buturović - Radmila Kajmaković, *Naučni doprinos Zemaljskog muzeja na polju etnologije (1945. - 1988.)*; Vljako Palavestra, Institut za proučavanje folkloru u Sarajevu; Zorislava Čulić, *Muzeološki rad Etnološkog odjeljenja u razdoblju od sto godina (1888.-1988.)*.

Primljeno: 25. travnja 2013.

THE ETHNOLOGICAL DEPARTMENT OF THE NATIONAL MUSEUM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN SARAJEVO (1888-2012)

Its formation characterised a time of work, existence and uninterrupted activity of a cultural and scientific institution that made a great contribution to the ethnology of Bosnia and Herzegovina and SE Europe as a whole. (In Bosnia and Herzegovina, there is neither an ethnological and folk studies institute nor a university chair of ethnology). In this short article, presented at a session of the Croatian Ethnological Society on February 26, 2013, the results of this work are summarised, within the contexts of the characteristic historical phases: Austro-Hungary (1878-1918; the interwar period, with reference to the work during World War II (1918-1945); the post-war period (1945-1992); the unparalleled catastrophe at the end of the 20th century (1992-1995) and the post-Dayton phase of 1995 to 2012.